

## HURREM SULTAN'I ANLATAN OYUNLAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN (\*)

Türk tarihinde kimi olaylar vardır ki, bir çok sanatçının ilgisini çekmiştir. Bunlardan birisi de Kanunî Sultan Süleyman'ın, oğlu Mustafa'yı öldürtmesi olayıdır. Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini etkileyen bu olayda tarihçiler, Hurrem Sultan ile damadı Hırvat Rüstem Paşa'nın parmağı olduğunu, özellikle Hurrem Sultan'ın, oğlu Sarı Selim'i tahta çıkarmak için bir takım entrikalar çevirdiğini bildirmektedir (1). Biz bu yazımızda romanlara da konu olan (2) bu olaya, tiyatro yazarlarımızın nasıl yaklaştıklarını anlatmağa çalışacağız. Hurrem Sultan'dan söz eden oyunlar üzerinde duracağız.

Hurrem Sultan'dan bahseden ilk oyun, Yusuf Niyazi'nin *Mazlum Şehzadeler yahut Hurrem Sultan* (3) adlı oyunudur. Yusuf Niyazi, eserini, dört perdeden oluşturmuştur. İlk perdedeki vak'a, şahane döşenmiş bir odada geçer. Sultan Süleyman oldukça düşüncelidir. Hurrem Sultan da yanındadır. Padişahı düşündüren yahut üzen meselenin ne olduğunu öğrenmeğe çalışır. Çok mutludur ama bahtının bu saadeti bitireceğinden de endişe etmektedir. Kanunî Sultan Süleyman da onun endişelerini sevgi dolu şu sözlerle gidermeğe çalışır :

"...Bilmiyor musun ki bugün benim için her şey senden ibarettir. Bilmiyor musun ki senin ziyâ-yı hüsnünden mahrum kalmak benim ölümümdür" (s. 6).

Hükümdar son derece huzursuzdur. Gerçi orduları Batı'da Viyana içlerine kadar girmiş, Doğu'da Hindistan sınırlarına dayanmıştır. Üstelik gönlünde Hurrem Sultan gibi eşi benzeri bulunmayan bir güzelin sevgisi vardır. Ama bunlar huzursuzluğunu gidermeğe yetmemektedir. Bir ara kendisini tutamayıp "asi köpek" der. Hükümdarın böyle konuşması üze-

(\*) S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bkz: Tayyip Gökbilgin, "Hurrem Sultan", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt VI, s. 593 - 596.

(2) Feridun Fazıl Tülbentçi, *Hurrem Sultan*, İstanbul 1960.

(3) Yusuf Niyazi, *Mazlum Şehzadeler yahut Hurrem Sultan*, Dersaadet 1325.

rine Hurrem Sultan daha da meraklanır. Nihayet Padişah, sakladığı sırrı açıklamağa karar verir ve “*Oğlum olacak tahtıma göz dikmiş*” (s. 8) diyerek huzursuzluğunun, üzüntüsünün neden kaynaklandığını bildirir. Buna cür’et edenin Şehzâde Mustafa olduğunu söyler. Hurrem Sultan ise buna inanmak istemez gibi görünür. En azından Kanunî’ye birşey hissettirmemeğe çalışarak, bunun yalan olabileceğine dikkati çeker. Hattâ bu tür söylentilerin Şehzâde’ye garazkâr olanlarca çıkarılabileceğini hatırlatır. Aslında Padişah da “*rikkati, gazâbına her vakit galip bir şehzâde*” olarak bildiği oğlunun davranışını yadırgamıştır. Ünlü Padişah, eşinin yapmacık tavırlarına, riyakâr sözlerine inanır. Gerçekte O, ne ondan, ne de maiyyetindeki vezirlerden şüphelenmektedir. Rüstem Paşa’nın, Ahmet Paşa vasıtasıyla kendisine gönderdiği mektuptan, olup bitenleri öğrendiğini söyleyince, Hurrem Sultan’ın endişesi dağılır. Ayrıca hükümdarın hem kendisine, hem de Rüstem Paşa’ya ne kadar da çok güvendiğini anlar. “*İşler yolunda... Fakat Allah vere şeytan parmağını sokmasa*” (s. 9) diye düşünür. Padişah’a, durumu, bir de mektubu getirenlerden araştırmasını teklif eder. Sultan Süleyman ise işin henüz o yönünü ele almadıklarını belirtir. Az sonra gelenleri huzuruna çağırır. Gerçekte Hurrem Sultan, kocasını sınamakta ve Şehzade Mustafa’ya ilişkin niyet ve plânlarını öğrenmeğe çalışmaktadır. Öyle ki onun katledilmesini istemiyormuş gibi davranır. Daha Padişah kesin kararını vermediği halde hemen ağlamağa başlar. Padişah da eşini şöyle teselli etmek zorunda kalır :

“*Çocuksun Hurrem! Şimdi üzülüp ağlayacak ne var? Hemen katline ferman etmedim a?.. Dur bakalım. Bir kere gelenleri hattâ Rüstem Paşa’yı İstanbul’a çağırıp işi anlayalım da sonra düşünürüz*” (s. 11).

Kanunî Sultan Süleyman, çok geçmeden Rüstem Paşa’yı İstanbul’a çağırır. Hurrem Sultan ise bundan memnun kalmaz. Telâşa kapılır. Padişah’a, ordunun sefere çıktığını, sefere çıkan bir ordunun serdarının alelacele İstanbul’a getirilmesinin uygun olmadığını söyler. Ona göre sözde, sahraya sefere giden bir ordunun kumandansız kalması yanlıştır. Üstelik mevsim kışıdır. Onun gibi bir Padişah, binlerce yiğit askerini düşünememezlik edemez. Aslında Kanunî, bütün bunları dikkate almış ve İranlılarla yapmak istediği savaşı ilkbahara ertelemiştir..

Hurrem Sultan, Rüstem Paşa’nın gelmesini heyecanla bekler. O, “*mağrur ve mütekebbir şehzâde*” dediği Mustafa Çelebi’nin vücudunun bir an önce ortadan kaldırılmasını istemektedir. Bütün korkusu yaşlı Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa’dır. Bu akıllı ve dirâyetli vezirâzaman Padişahı ikna etmesinden endişelenir. Gerçekten de Sokollu Mehmet Paşa, Padişahı uyarır. Şehzâde’ye garazkârâne davranıp iftira edilebileceğini hatırlatır. Bu işte bir kadın parmağı olduğunu ileri sürer. O, sadraza-

mının bu iddialarını garip karşılar. Hattâ Hurrem Sultan'ı kastediyorsa, yanıldığını bildirir. Daha bir saat önce, eşinin, Şehzâde için nasıl gözyaşı döktüğünü, onu nasıl savunduğunu belirtir. Yazık ki Kanuni, Sokollu'ya inanmaz. Onun uyarılarından gerekli dersi çıkarmaz. Rüstem Paşa'nın da yanılabilirliğini söyleyen sadrazamının görüşünü dikkate almaz. Sokollu, meselenin hiç olmazsa bir kere daha tahkik edilmesini ister. Padişah gerçi bu teklifi kabul eder ama kanaatlerinde bir değişiklik olmayacaktır. Zira Rüstem Paşa ile Şems Ahmet Paşa, ağız birliği etmişçesine Şehzâde Mustafa'yı suçlarlar. Padişah iyice öfkelenir. Senelerce kendisiyle birlikte zaferden zafere koşan ordusunun isyanını anlayamaz. Orduyu isyana kıskırtanın oğlu olduğuna hükmeder. Bu yüzden Şehzade Mustafa Çelebi'yi asla affetmez. Padişah, Rüstem Paşa ile Şems Ahmet Paşa'nın verdiği bilgilerden tatmin olur fakat Sokollu Mehmet Paşa, bu bilgileri dayanaktan yoksun bulmaktadır. Bu yüzden soruşturmanın bir de Şehzâde Mustafa Çelebi yönünden yapılmasını teklif eder. Ona göre şayet böyle yapılırsa, soruşturmada, hem daha objektif davranılacak, hem de gerçek bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır.

İkinci perdede Mustafa Çelebi'yi görüyoruz. Sokollu Mehmet Paşa'nın gizlice gönderdiği haberler üzerine babasına mektuplar yazmış, ama onların cevabını bir türlü alamamıştır. Babasına ulaşamayınca "*demek artık bizim için felâket mukadder*" (s. 21) tarzında düşünmeğe başlar. Şehzâde Mustafa Çelebi, Hurrem Sultan gibi bir belânın "*zehr-i fesad*"ıyla kahrolmaktadır. Şehzâde, üvey annesini iyi tanımaktadır. Onun ne kadar ikbal düşkünü olduğunu bilmekte, gerekirse koca bir Osmanlı ülkesini bile ateşe atabileceğini aklından geçirmektedir. Sıkıntılı bekleyişi uzun süre devam eder. Çevresinde bulunan birkaç dostu ve arkadaşı onun sıkıntısını paylaşmağa çalışırlar. Zaman zaman onlara Hurrem Sultan'dan yakınırlar. "*Hiç o kadın kendi evlâdları varken bizi taht-ı saltanatta görmeğe tahammül edebilir mi?*" (s. 26) diye sorar. Biraz sonra padişahın sefere çıktığını öğrenir. Babası kendisini de sefere davet etmektedir.

Öte yandan ikinci perdenin ikinci tablosunda Rüstem Paşa, Kara Mustafa Paşa, Şems Ahmet Paşa gibi devlet ricâlinin hükümdarın kararı üzerine konuştuklarına şahit oluyoruz. Padişahın, oğlu hakkındaki kararı, sadece Kara Mustafa Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. O, sefer esnasında Şehzâde'nin katlini adil bulmamaktadır. Onun bu görüşünden şüphelenirler. Kara Mustafa Paşa'nın, Mustafa Çelebi tarafını tuttuğunu ileri sürerler. Oysa Rüstem Paşa ile Şems Ahmet Paşa'nın acelesi vardır. Onlar, önce Şehzâde'nin vücudunun ortadan kaldırılmasını, daha sonra da taraftarlarından hesap sorulmasını isterler..

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi olayında Hurrem Sultan kadar Rüstem Paşa'nın da rolü vardır. Babasıyla görüşmeğe gelen Şehzâde Musta-

fa'ya parlak bir karşılama töreni yaptıran, kendisini babasının yanına almayıp Otâğ-ı Humâyun'da bekleterek zehirleten hep bu kindar ve ihtirashlı vezirdir. Şehzâde'yi kahreden eller, öte yanda çocuğunu da boğdurmuşlardır. Az sonra kulaklarında çocuğunun çığlığı ile, babasını görmeden, ona bütün bildiklerini anlatamadan ruhunu teslim eder.

Çok geçmeden yeniçeriler gelir. Haberi önce Rüstem Paşa ile Şems Ahmet Paşa'ya verirler. Rüstem Paşa da Kanunî'ye emri yerine getirdiğini bildirir. Padişahın o andaki tepkisi sadece "*Zavallı evlâdım... Sen böyle mi olacaktın?*" (s.39) sözlerinden ibarettir. Fakat tam bu sırada büyük bir gürültü kopar. Kanunî bu gürültünün sebebini sorar. Yeniçeriler arasında büyük bir kaynaşma ve koşuşturma vardır. Onlar, Rüstem Paşa'nın azlini talep etmektedirler. Padişah da bu isteği hemen yerine getirir. Rüstem Paşa'yı azlederek yerine Ahmet Paşa'yı tayin eder..

Üçüncü perdede Şehzâde Bayezid tanıtılır. O, saltanat aşkıyla tutuşan bir şehzâde değildir. Padişah olmağa büyük bir heves duymamaktadır. Bu yüzden kendisini veliaht bile ilân etmemiştir. Fakat tahtın el değiştirenken kanlı olaylara meydan verilmesinden de büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Oysa kardeşi Selim son derece hırslı bir şehzâdedir. Hürrem Sultan nasıl Mustafa Çelebi'yi ortadan kaldırmışsa, şimdi de Selim, kendisini öyle tehdit etmeğe başlamıştır. Şehzâde Selim, saltanatın kendi hakkı olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden fırsat kollamakta ve Bayezid'e karşı plânlar yapmaktadır. Nitekim Bayezid'i hazırlıksız yakalar ve "*bulut gibi her tarafı kaplayan*" ve Bayezid'inkinden üç misli askeriyle onu yener. Zaten mevsim kıştır, ahali açlıktan ve soğuktan inlemektedir. Bütün bu olumsuz şartlar içinde Selim'in ordusunun önünde fazlaca direnemez, neticede Osmanlıların baş düşmanı sayılan İran şahı Tahmasp'a sığınır..

Bu perdenin üçüncü tablosunda Hürrem Sultan'ı yalnız olarak görüyoruz. Oldukça düşüncelidir. Yüreğini pişmanlık duyguları kaplamıştır. "*Meğer ben ne kadar gafil, ne kadar budala imişim*" (s.54) şeklinde kendi kendine konuşur. Bir bakıma suçunu itiraf eder, Allah'tan korkmadan iki şehzâdenin kanına girdiğini söyler. Fakir bir köylü kadının bile kendisinden daha mesut, daha asûde yaşadığını ileri sürer. Servet ve ihtişamının gözlerini kamaştırdığını, kör bir hırs ve bunların elinden alınma ihtimali ile her şeye saldırdığını, bu yüzden cellâd olduğunu anlatır. Osmanlı tahtına geçecek oğulları sayesinde haşmet ve vekar içinde gururla yaşayabileceğini hesaplamış ama büsbütün yanılmıştır. Bunu ömrünün son günlerinde şöyle izah eder :

*"Meğer bu da yalanmış. Meğer ben bundan bile aldanyormuşum. Hiç amel cezasız kalır mı? Hiç cinayet kısıstan kurtulur mu? Ben Mustafa*

*Çelebi'nin şehâdetine, Cihangir'in kahrolmasına sebep olmakla bir baba kalbinde nasıl onulmaz yaralar açtımsa işte Allah da beni iki evlâdımdan saltanat kavgasına kalkmasını, sonra Bayezid'imın Acem şahına ilticâ etmesini göstermekle ceza-dide eyliyor.*

*Ya sen? Bütün mel'ânetlerine rağmen Allah hışmından kurtulacak mı sanıyorsun?.. Oh! Yok! Eğer öyle zannettinse emin ol ki ah yerde kal-maz. Eden daima bulur. Hem daha dur bakalım. Mücâzât henüz başlıyor. Ne gördün ki çektiklerinden şikâyet ediyorsun..." (s. 55).*

Gece yarısı geçmişin muhasebesini yapan Hurrem Sultan, vaktin bu ilerlemiş saatinde kış bahçesinde dolaşan Mihrimah Sultan ile Cemile Kalfa'dan, Acem şahının Bayezid'i boğdurduğu haberini alır. Bu durum Hurrem Sultan'ın ölümünü âdeta çabuklaştırmıştır. Dördüncü perdede İran şahı Tahmasp ile karşılaşırız. Burası Şah Tahmasp'ın tahtının bulunduğu gayet süslü bir salondur. Şah Tahmasp vezirleriyle Osmanlı şehzâdesi Bayezid'in âkıbeti hakkında konuşmaktadır. Vezirlerden sadece birisi sağduyu ile hareket eder. Öbürleri Şah Tahmasp gibi intikam peşindedirler. Bayezid'i zehirletmek suretiyle Osmanlılar'dan intikam alacaklarını ileri sürerler. Şah Tahmasp'ın üçüncü veziri ise bunun yanlış olduğunu, zulmün vatanseverlikle, vicdanla bağdaşmayacağını belirtir. Ayrıca şehzâdenin katlini işiten Osmanlıların, İran üzerine yürüyebileceklerini iddia eder. Fakat onun bu görüşlerini kimse beğenmez. Aksine kendisinden şüphelenirler de. Sonunda Zeliha adlı bir genç kadın vasıtasıyla Bayezid'i zehirleten Şah Tahmasp, muradına erer. Zeliha'ya da bir kese altın vererek, onu ödüllendirir. "*Mükerrer intikam gerçekten tatlı imiş*" gibi sözler söyleyerek memnuniyetini bildirir.

Öte yandan Hurrem Sultan hastadır. Hasta yatağında yatmaktadır. Yanında bir doktor vardır. Birden gözünün önünde bir manzara canlanır. Zigetvar Kalesi önlerinde, dumanlar içerisinde Sultan Süleyman, Sokollu'nun kolları arasında görünür. Eşinin hayâlinin peşinden haykırır. Daha sonra mazlum şehzâdelerin hayâlleri ile karşılaşır. Şehzâde Mustafa ile oğlunun kendisini öldürmeğe geldiğini sanır. Mazlum Bayezid'in hayâlî görüntülerine sığınır. Doktor, elindeki ilâçtan birkaç damla Hurrem Sultan'ın ağzına akıtır. Ayrıca hastaya başkaca bir tedavi yapılmasının gerekmediğini ama Cenab-ı Hakk'tan da kolay kolay umut kesilemeyeceğini bildirir. Kızı Mihrimah Sultan ile Cemile Kadın ağlaşırlar. O sırada Hurrem Sultan ölümle yaşamak arasında gidip gelmektedir.

Eserin bu bölümüne yazar hayâlî bir tablo yerleştirerek vak'ayı daha dramatik bir hale getirmiştir. Bu hayâlî tabloda Hurrem Sultan'ın bir çeşit itiraflarını vererek, onun günahlarını, bir de kendi ağzından nakletmiştir. Oğlu Bayezid'in kendisini Şehzâde Mustafa'nın elinden kurtarma-

ğa geldiğini zannederek “Oh! Yok. Yok. Ben ölmek istemiyorum. Ben yaşayacağım” (s. 71) derse de bu onun son çarpınışı olur. Büsbütün fenalaşır ve son anda dahi ihtirası her şeyin önüne geçer:

“Ben yaşayacağım. Bu erike-i ikbâle daha bir çok seneler mâlik olmak istiyorum. Gidiniz. Beni rahat bırakınız. Ateş.. Cehennem.. Allahım affet!” (s. 72).

Mihrimah Sultan’a göre annesi son nefesini vermiştir. Fakat Cemile Kalfa ise böyle düşünmemektedir. Ona göre Hürrem Sultan, mazlum şehzâdelerin ve onların çocuklarının, eşlerinin ahını almıştır.

Hürrem Sultan’dan bahseden bir başka oyun da M. Fevzi Çorlulu’ya aittir (4). Bu oyunun başında yazar, eserini hangi sebepten dolayı yazdığını açıklamaktadır. M. Fevzi Çorlulu, eserini başarılı bulmamaktadır. Ona göre oyunu, bu sahada kalem oynatan ediblerin eserleri arasında en son safta bile yer alamayacaktır. Bununla beraber gene de sultanların, şehzâdelerin, hakanların, hanların başından geçen maceraların bilinmesinden yanadır. Bilhassa mazinin karanlık, korkunç ve kanlı gecelerinde cereyan eden olayların aydınlığa çıkmasını istemekte, bunu da sade bir dille yaptığını bildirmektedir. Kusurlarının samimiyetine ve maksadının ulvililiğine verilerek bağışlanmasını dilemektedir.

Eserin merkezi kişisi Hürrem Sultan’dır. Padişahın ikinci hanımıdır. Rus asıllı ve adının Roksalan olduğu bildirilmektedir. Oyunun baş kısmında Yavuz Sultan Selim’in kızı Hatice Sultan’ın eşi İbrahim Paşa tanıtılmaktadır. Bazı olaylardan Padişahın, sadrazamı olan bu İbrahim Paşa’yı ne kadar çok sevdiğini anlıyoruz. Devletin en üst katında bulunan bu iki kişi, son derece uyumlu bir şekilde yönetmektedirler. Aralarında hiçbir sorun yoktur. Üstelik Mohaç’ta muhteşem bir zafer kazanılmıştır. Bu zaferin mutluluğu âdeta her işe yansımış durumdadır. Sadrazam İbrahim Paşa, Padişahın bu üçüncü seferindeki tutumundan övgüyle söz etmektedir. Özetle biz oyunun birinci perdesinde memlekette huzurun hâkim olduğunu anlarız. Hem İbrahim Paşa, hem de Kanunî Sultan Süleyman, birbirlerine son derece güvenmektedirler. Onların arasındaki uyuma bakarak, ülkenin sağlam ellerde olduğunu kolaylıkla söylemek mümkündür.

İkinci perdenin başında İstanbul’da İbrahim Paşa’nın odası ile yatağı gösterilir. Ancak ilk perdede zikredilen olayların üzerinden tam dokuz yıl geçmiştir. Fakat İbrahim Paşa hâlâ gözde bir devlet adamıdır. Yatmak üzere odasına çekildiği zaman “Ey hikmetine hadd ü payân olmayan büyük Allah” (s. 14) diyerek dua eder. Anadolu’lu fakir bir kayıkçı oğlu iken padişahların en büyüğüne hem damad, hem de veziriâzam olmuştur.

(4) M. Fevzi Çorlulu, *Hürrem Sultan*, Kırklareli 1340.

Dünyadaki mertebelerin en yükseklerinden birine çıktığı için şükreder. Din ve devlet hizmetindeki kusurlarından dolayı Allah'a yalvarır. Böylece biz onun dinine, devletine ne kadar yürekten bağlı bir insan olduğunu öğreniriz. Yazık ki İbrahim Paşa'nın canını almak üzere "*kırmızı libas giymiş, sağ elinde hançer, sol elinde yağlı bir ip*"le bir cellâd, kendisini beklemektedir. Bu, İbrahim Paşa'nın son ve ebedî uykusu olur..

Öte yandan yazar, İbrahim Paşa'nın suçsuz ve günahsız olduğunu, boş yere öldürüldüğünü, bu vahşi bakışlı cellâda dahî söyletir; ona "*kıy-lacak can değildi*" dedirtir (s.16). İbrahim Paşa'nın öldürülmesine sebep nedir? Yazar bu noktayı yeterince açıklığa kavuşturmamıştır. Aslında Padişah ile aralarında geçenleri tam olarak bilmiyoruz. Yazar da okuyucuyu buna hazırlamaz. O sadece dokuz yıl sonrasındaki olayı işlemekle yetinmiştir. Fakat cellâdın sözlerinden de İbrahim Paşa'nın karakterinde bir değişiklik olmadığını anlıyoruz.

Eserin bu ilk iki perdesinde henüz Hürrem Sultan ortalıkta yoktur. Üçüncü perde açıldığı zaman ikinci perdedeki olayların üzerinden on yedi yıl geçmiştir. Hürrem Sultan, kızı Mihrimah Sultan ve damadı Rüstem Paşa ile konuşmaktadır. Mihrimah Sultan ile kocası, Hürrem Sultan'ı büyük bir dikkatle dinlemektedirler. Hürrem Sultan, imparatorluğun geleceğine dair bazı plânlar yapmış, onları anlatmaktadır. Ona göre Mustafa Han, babasının yaşlılığından yararlanarak sipahi askerleriyle işbirliği yapıp, saltanat davasına kalkışmaktadır. Bu hususta hükümdarı ikna etmek için bir hile düzenlenmelidir. Bu hile sayesinde Mustafa Han'ın vücudu ortadan kaldırılacak, Kanunî'nin yerine de Bayezid'in geçmesi sağlanacaktır. Eğer bu plân gerçekleştirilemezse, o zaman da Mustafa Han tahta çıkacak, ileride kendilerine rahat vermeyecek, nüfuzlarını sona erdirecek, hattâ baba bir ana ayrı kardeşlerini öldürtecektir. Oysa saltanatlarının "*şeriksiz*" ve "*zevâlsiz*" devamı gereklidir. Gerçi hükümdar, henüz ihtiyar sayılamayacak kadar zinde ve güçlüdür. Ama bunun her zaman böyle gitmeyeceği bellidir. Bazan güç ya da kuvvete itibar etmek yersizdir. Bir an önce amaca ulaşmak için Mustafa Han'ın, babasına ihanet ettiği fikrini yaymak gerekmektedir. Hükümdarı da buna inandırmak şarttır.. Hürrem Sultan'ın bu görüşlerini, Rüstem Paşa ile eşi, pek isabetli bulurlar. Rüstem Paşa, Hürrem Sultan'a neticenin istediği gibi gerçekleşeceğine dair teminat verir. Bu plânı daha sonraki toplantılarda olgunlaştıracaklardır. Hürrem Sultan, ayrıca Rüstem Paşa'ya güvendiğini, ileride kendisinden daha yüksek görevlerde yararlanacağını söyler... O da ilk iş olarak Padişah'a, adamları vasıtasıyla takdim edeceği telhisi hazırlamaya koyulur.

Birinci meclisteki vak'anın üzerinden tam yirmi sekiz yıl geçmiştir. Padişah artık saç sakalı ağarmış bir ihtiyardır. Ama Hürrem Sultan'ı

ilk günkü gibi sevmektedir. “*Muhibbi*” mahlâsiyle şiirler yazarken seslendiği hep odur. Ülkeler fetheden, tahtlar deviren, saltanatlar yıkan Osmanlı hükümdarı, bu Moskof kızına karşı gönlüne söz dinletemez. Yazar Hürrem Sultan’ın hükümdar üzerindeki etkisini oldukça teferruatlı bir şekilde anlatır. Böylece onun adım adım hedefine yaklaştığını, Padişah’a her istediğini yaptırabileceğini belli eder. Çok geçmeden Rüstem Paşa tarafından yollanan Şemsi Ağa, Padişahın huzuruna çıkar. Sipahi kullarından olan Şemsi Ağa, önceden hazırlanan telhisi okur. Yazar bu telhisi *Solakzâde Tarihi*’nin 525. sayfasından aynen aldığını bildirmektedir... Bu telhiste Rüstem Paşa, Mustafa Han’ın askerî kışkırttığını, saltanat davasına kalkıştığını belirtmektedir. Telhisi dinleyen hükümdar, Şemsi Ağa’ya şunları söyler:

“*Hâşâ ki Mustafa Han’ın saltanat sevdasıyla bunun gibi küstahlık etmeğe cür’et ede. Ve bu ma’küle hareket andan sadr ola..*” (s. 22).

Kanunî Sultan Süleyman, ilkin buna inanmaz. Bunların söylenti olabileceğini, bazı müfsit ve gaddar insanların böyle bağıllık dışı sözler ortaya atabileceklerini ifade eder. Halkın da bu çeşit sözleri bire bin katarak yaydığını, bu gibi dedikodulara itibar edilmemesini söyler. Boş yere Mustafa Han’ın günahının alınmamasını buyurur. Eserden anladığımıza göre burada Kanunî’nin, Şemsi Ağa’ya verdiği cevap, Peçevî Tarihi’nin birinci cildinden yararlanarak düzenlenmiştir...

Ancak Hürrem Sultan son derece ihtiraslı ve alabildiğine kaprisli bir kadındır. Olup biten her şeyden haberdardır. Kadınca hareketlerle sokulduğu Padişahın niyetini öğrenmeğe çalışır. Mustafa Han’ın katli için kocasını teşvik eder. Kanunî’yi, tehlike içinde bulunduğuna inandırır. O da hemen Rüstem Paşa’yı çağırarak gerekli emirleri verir. İlkbaharda bizzat sefere çıkarak fesadı kökünden kat’i bir surette kazıyacağını bildirir. Mustafa Han’ı kuvvetten düşürmek amacıyla askerinin hemen dağıtılmasını, maksatlarının gizlenmesini, Şah Tahmasp’ın elçilerinin iadesini emreder. Hürrem Sultan da bunların gerekli ve yerinde tedbirler olduğunu söyler..

Eserin bundan sonrasında Mustafa Han’ın boğdurulması olayı anlatılmaktadır. Yazar bu olayı tarihiyle, mekânıyla, oluş şekliyle, hâsılı gerçek hüviyetiyle canlandırmıştır. Padişah çadırı, Konya Ereğli’si civarında kurulmuştur. Ordu oradadır... Mevsim ilkbahar, vakit gündüzdür. Padişah, Otağ-ı Hümayun’da son derece murassa bir tahtta oturmuştur. Tahtın karşısında başta Rüstem Paşa olmak üzere bütün devlet ricâli, iki yanında ise uzun bıyıklı, boylu boslu, iki muhafız yer almıştır. Muhafızlardan birinin elinde topuz, diğerininkinde ise balta bulunmaktadır. Az sonra dışarıdan bir ses duyulur. Şehzâde Bayezid gelmiştir. Kanunî onu devlet töreniyle kabul eder, kendisinden memnun olduğunu bildirir ve

batı hududu merkezi olan Edirne’de görevlendirir. Çok geçmeden bu defa Şehzâde Selim gelir. Benzer bir tören de onun için yapılır. Kanunî, bu iki oğluna gösterdiği şefkati, Şehzâde Mustafa’dan esirger. Rüstem Paşa’nın tuzağına düşen Şehzâde Mustafa, erkân-ı devlet çadırına hile ile sokulduğunu anlamıştır. Fakat yapacak fazla bir şeyi yoktur. Cellâdlar saklandıkları yerden çıkıp hemen Şehzâde’nin üzerine çullanırlar. Cellâdlara olanca gücüyle karşı koyar, onlarla kıyasıya boğuşur. Fakat dört kişiyle baş etmek mümkün değildir. Bir ara ellerinden kurtulur gibi olursa da kendisini tekrar yakalarlar. Can havliyle “*Padişah babam, mekr-i ağıyâra kanma, cellâdlarını men eyle, bırakma; bî-günâh evlâdına kıyma*” (s.41) diye bağırır. Çadırın kapısından kan ter içinde çıkar, rengi sararmış, gözleri yuvalarından fırlamış bir halde padişahın otağına sığınmak isterse de arkasından yetişen Cellâd Mahmut Ağa, zavallı, suçsuz ve günâhsız Şehzâde’yi çelme ile yere yıkar, diğer cellâdların da yardımıyla padişah çadırı ile erkân-ı devlet çadırı arasında onu boğup öldürürler..

Bu fecî vak’ayı müteakip Padişah ile Rüstem Paşa, memnuniyetlerini açıklayan son derece güleç çehrelerle Otağ-ı Hümâyûn’dan çıkarlar. Ünlü hükümdar, yerde yatan çiğerpâresi Mustafa Han’ın na’şına bakmaz bile. Aksine oğlunu boğan Cellâd Mahmut Ağa’ya takdirlerini bildirir, yaptığı işle ülkeyi bir tehlikeden kurtardığını ve bundan sonra lâkabının “*Zal*” olduğunu söyler (s. 41 - 42). Çok geçmeden dışarıdan serdarlar, emirler, askerî komutanlar gelir. Hepsi son derece üzgündürler. Rüstem Paşa, Mustafa Han taraftarlarının da katledilmesi gerektiği kanaatinde-dir. Şayet bu yapılmazsa, fitne ve fesad sürecektir. Kanunî, hiç vakit geçirmeden na’ş ve otağın derhal kaldırılmasını, bütün askerinin hemen yola çıkarılmasını ferman buyurur. Buyruğu tez elden yerine getirmek üzere devlet erkânı huzurdan çekilir. Cellâdlar, Mustafa Han’ın cesedini adı bir çadır bezine sararak götürürler, şalvarlı, cepkenli, sivri külâhlı ağalar gelip padişah otağını, tahtı ve erkân çadırını bozup kaldırır. Huzurda yalnız Rüstem Paşa, iki muhafız ve görünüşünden hastalıklı olduğu anlaşılan hükümdarın küçük oğlu, yirmi beş yaşlarındaki Şehzâde Cihangir kalır. Daha sonra Cihangir dışındakiler de çıkıp giderler. Şehzâde Mustafa’nın öldürülmesine çok üzülen cılız yapılı, sarı benizli Şehzâde Cihangir, babasına şöyle der :

“*Ey Yavuz’un oğlu, ey Osmanlı gazaferi, ey Mohaç muzafferî! Bugünkü cinayetle, şevketle, azimetle, saltanatınla sükût ettin, yerlere geçtin! Kahrolsun hainler! Bu mekr ü fitneyi ihdas edenler!*” (s. 44).

Beşinci perdede anlatılanlar İstanbul’da geçer. Aradan epey zaman geçmiş ve bu olayı şairler şiirlerinde işlemeğe koyulmuşlardır. Perde açıldığında alelâde döşeli bir oda görünür. İçeride her şey dağınık bir haldedir. Kitaplar, kağıtlar, kamış kalemler, uluorta atılmıştır. Koltukta

mavi cübbeli başı açık, otuz beş yaşlarında bir zât vardır. Bu, şair Arnavut Yahya Bey'dir. Ayrıca onun muhiblerinden otuz yaşlarındaki Şair Naci Bey de oradadır. İkisi de Şehzâde Mustafa Han'a kıyılmış olmasına üzülürler. Yahya Bey ile Naci Bey, Sultan Süleyman devri şuârasını temsil etmektedirler. Yahya Bey "*Meded, meded bu cihânın yıkıldı bir yanı / Ecel celâlileri aldı Mustafa Han'ı*" derken gözyaşlarını tutamaz. Yahya'nın şiirini fevkalâde güzel bulan Şair Naci de ağlamağa başlar. Her ikisi de Rus kızı Roksalan'a lânet ederler, Mustafa Han'a "*hile ve fitne*" düzenleyenleri "*şeytan*" diye vasıflandırırılar. Naci Bey, "*Koca millet, idare-i devlet bir Rus kızının elinde*" (s. 47) şeklinde tepkisini belirtir. Devlet idaresindeki olumsuz gelişmelere işaret ederler. Ufak tefek yorum farklılıklarına rağmen doğru teşhis koyarlar. Fitnenin başının Hurrem Sultan, suç ortağının da Hırvat Rüstem Paşa olduğunda birleşirler. Ayrıca imparatorluğun geleceğinden de endişe duyarlar. Onlara göre her ne kadar başta Padişah varsa da ipler Hurrem Sultan'dadır. Dolayısıyla bu devirden hayır umulmamalıdır. Devrin aydınlarını temsil eden bu şairler, milletin yükselmesini, zihinlerin aydınlanmasını, kafaların irfân nûru ile dolmasını isterler. Bu tür insanlık dışı olayların olmaması için de Yahya Bey, milletin hanedan yönetiminden kurtarılması gerektiğini ileri sürer.. Naci Bey ise milletin başındaki saltanat ve taht kavgalarının bitmesi ve artık yeni bir gün doğması gerektiğini vurgulayarak, sözlerini "*Yaşasın o mes'ûd günleri ahfâd-ı istikbâl*" (s. 49) cümlesiyle tamamlar..

Hurrem Sultan'ı ne ölçüde anlattığını tam olarak bilemediğimiz ama bu konuda yazılan bir başka eser de Abdülhâk Hâmid'in imzasını taşımaktadır: *Kanunî'nin Vicdan Azâbı* (5). Gündüz Akıncı, bunun şairin son eseri olduğunu, ölümünden on gün önce bitirdiğini, Hâmid'in söyleyip İsmail Hâmi Danişment'in yazdığını, karalamasının Âşîyan'da Hâmid sergeninde bulunduğunu bildirmektedir (6). Nihad Sâmi Banarlı ise bu esere dair daha geniş bilgiler vermektedir :

"... Bu vicdan azâbı şehzâde Mustafa gibi bir evlâdın (Hurrem Sultan'ın kendi oğlu Sarı Selim'i hükümdar yapmak emeliyle ortaya attığı iftiralara kapılarak) öldürttüğü söylenen ihtiyar Osmanlı hükümdarı 'Kanunî'nin vicdan azâbı'dır. Bu azâb yine hece ve aruz vezniyle yazılmış eserin bir noktasında belirtilmiştir.

*Kanunî Sultan Süleyman, rüyasında gördüğü bir melek'e oğluna verdiği cezanın uhrevî âlemde nasıl bir tesir uyandırdığını soruyor. Öğreniyor ki orada bu dünya fâciasından kimsenin haberi olmamıştır. Anlıyor ki, böyle hareketlerin asıl cezâsı, yeryüzünde duyulan büyük pişmanlık*

(5) Gündüz Akıncı, *Abdülhâk Hâmit Tarhan, Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Ankara 1954, s. 24.

(6) Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1977, s. 946.

*duygusu, acısına tahammül edilmez bir vicdan azâbıdır. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğunun birçok şerefli sahifeleri dururken, onun karanlık bir noktasını kaleme alan ihtiyar Hâmid'in bu eserini nasıl bir ruh hali içinde yazdığını ve devrinin bu eserde ne ölçüde tesiri olduğunu düşünmeğe lüzum görmek, Hâmid üzerinde yapılacak geniş ölçüde incelemelerin ihmal edemeyeceği bir noktadır” (6).*

Öte yandan Hâmid üzerine bir tanıtma kitabı yayımlayan Hikmet Dizdaroğlu ise bu konuda *Kanunî'nin Vicdan Azâbı'nın*, şairin son eseri olduğunu ve basılmadığını belirtmekle yetinmektedir (7). Sâkin Öner de çalışmasında (8) Nihad Sâmi Banarlı'nın açıklamalarına yeni bir şey ekleyememektedir. Fakat bizce bu sahada yazılan en başarılı eser ise Orhan Asena'nın *Hurrem Sultan'ıdır* (9). Bu oyun, Kanunî Sultan Süleyman ile oğlu Şehzâde Mustafa'nın seferden dönüşüyle başlar. Macaristan içlerine kadar başarılı bir sefer yapan Padişah, İstanbul'a zaferle dönmüştür. Budin önlerine kadar gidip oralarda Osmanlı sancağını dalgalandıran Hünkârın bu fethi, söylendiğine göre Fatih'inkinden sonra en büyük fethittir. Yazar herkesin bu kanaatte olduğunu belirtir..

Öte yanda yirmi yıldan beri Osmanlı devletinin sarayında yaşayan Hurrem Sultan ise Gülbahar'ın oğlunu kıskanır. Çünkü herkes Şehzâde Mustafa'yı tutmaktadır. Üstelik Sultan Süleyman da onu almış savaşa götürmüştür. Hurrem Sultan ilk olarak kızı ile damadından yararlanır. Mihrimah Sultan ile eşi vezir Rüstem Paşa'yı çağırır. Onlara halkın istediği Şehzade Mustafa'nın tahta geçmesi halinde başlarına gelecek tehlikeleri anlatır. Ona göre daha şimdiden bir tedbir alınmalıdır, en azından bu meselenin bir çaresine bakılmalıdır. Eğer Şehzâde Mustafa hükümdar olursa Hurrem Sultan'dan olan kardeşlerinin yani Bayezid'in, Selim'in, Cihangir'in başları gidecektir. Bunun için ne yapıp yapıp, Selim'i padişahlığa hazırlamak ve zamanı geldiğinde tahta çıkarmak gerekmektedir. Hurrem Sultan'ın başlangıçta da sonuçta da Bayezid'i gözü tutmamıştır. Zira onun nezdinde Bayezid, “karanlıkta iş görmeyi beceremeyen birisi”dir. Kendi aralarına Selim'in de katılmasını isterler.

Arz Odası'nda oğluyla önce bir padişahın emrindeki bir kumandanla konuşması gibi konuşan Kanunî, resmi işlerini bitirdikten sonra bu defa da onunla bir baba oğul olarak dertleşir. Oğluna yılların tecrübe-rinden süzülüp gelmiş bazı önemli öğütlerde bulunur. Savaşta kendisinden çok memnun kaldığını, barışta da “*Safavîlerin fitne ve fesadını ön-*

(7) Hikmet Dizdaroğlu, *Abdülhak Hâmit Tarhan, Hayatı - Sanatı - Eseri*, İstanbul 1953, s. 33.

(8) Sâkin Öner, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, İstanbul 1974, s. 31.

(9) Orhan Asena, *Hurrem Sultan*, Ankara 1960.

*lemek için Amasya eyaleti*"ni ona münasip gördüğünü bildirir. Babası Yavuz'un da vaktiyle orada bulunduğunu hatırlattıktan sonra oğluna şöyle seslenir: "*Seni ateşte denedim oğlum, sen istediğim adamsın. Bu devletin istediği adamsın. Seni bir de sulh da denemek isterim*" (s. 20).

Hemen belirtelim ki Şehzâde Mustafa babasının yanından çıkarken, Hürrem Sultan'ın odasında da geleceğe dönük bazı plânlar yapılmaktadır. Bu plâna göre ilkin Şehzâde Selim'in saraydan uzaklaştırılması lâzımdır. Böylece ondan şüphelenilmemesini sağlayacaklardır. Bunun için Selim'in Edirne eyaleti valiliğine atanması için uğraşılır. Ayrıca Rüstem Paşa da sadrazam olacaktır. Hürrem Sultan gece gündüz bu plânını gerçekleştirmeğe çalışır. Bazan bu maksadı uğruna yalan haberler yayar, zaman zaman Kanunî'ye sokularak onun niyetini öğrenmeğe gayret eder. Şehzâde Mustafa'yı sürekli göz altında tutar, Şehzâde'nin en küçük şüpheli bir hareketinden, ağzından kaçırılacağı bir sözden yararlanmayı umar.

Hürrem Sultan'ı, beşinci sahnede Kanunî'nin yanında görürüz. Sah-te davranışlarla, yapmacık tavırlarla kocasının ağzından lâf almağa bakar. Bu sahnede Şehzâde Mustafa için en küçük bir söz söyletmeyen Kanunî'nin giderek direncinin kırılmağa başladığını tespit ediyoruz. Bu perde bir bakıma baba ile oğulun aralarının nasıl açıldığını göstermektedir. Hiç şüphesiz bunda en büyük pay, Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nındır.

İkinci perdedeki vak'a Amasya'da Şehzâde Mustafa'nın sarayında geçer. İlkin Rüstem Paşa ile haberleşmelerinden bahsedilir. Rüstem Paşa'nın nasıl iki yüzlü davrandığı bildirilir. Babasının sağlığında hükümdar olmak gibi bir hevesi bulunmayan Şehzâde'nin sanatçılara verdiği değer sergilenir. Kardeşi Cihangir'in onu nasıl ikaz ettiği belirtilir. Yavaş yavaş umutsuzluğa kapılır; ayrıca kendisi aleyhine bir dolabın döndüğünü anlar. Babasıyla görüşmek üzere İstanbul'a gitmeğe kalkışır. Fakat eşi Sayınur buna razı olmaz. Ama kocasına da söz dinletemez. Zira o bu ayrılışın geçici değil, ebedî olduğunu sezmektedir. Şair Yahya da Şehzâde ile birlikte İstanbul'a gider.

Üçüncü perdede Kanunî'nin zor bir karar arefesinde olduğunu görürüz. Hünkâr âdeta inzivaya çekilmiştir. Rüstem'i iki defadır kapısından çevirmiş, onunla görüşmeyi reddetmiştir. Günler geceler geçer. Bu esnada Cihangir'den başkası onun yanına giremez. İki gündür hiçbir şey yememiştir. Ne var ki çok geçmeden Hürrem Sultan bir yolunu bulup Kanunî'nin yanına girer. Rüstem Paşa'yı görevden alır ve yerine ikinci vezir Ahmet Paşa'yı getirir. Paşa, Sultan'a, Şehzâde hakkında verdiği hükmü duyduğunu, bunun acele bir hüküm olduğunu, kendisini bir de-

fa dinlemesi gerektiğini hatırlatır. Hattâ affetmesini ister. Fakat Kanunî'yi kararından caydıramaz. Bu olayın duyulmasından sonra halk galeyana gelir. Şehzâde Mustafa'nın kanının bedelini ister. Ayaklananların başında Şair Yahya'nın bulunduğu ileri sürülür. Bunlar Rüstem Paşa'nın başını talep ederler. Rüstem Paşa da bunlara karşı bir huruç hareketi yapacağını bildirir.

Son perdenin en önemli olayı, Şair Yahya'nın sorgulanma olayıdır. Padişah da bu sorgulamayı gizlice dinler. Şair Yahya, Şehzâde Mustafa'ya çok bağlıdır. Hattâ onun için bir mersiye yazmıştır. O bu mersiyesinde Kanunî'yi dahî tenkit etmektedir. Sözlerini inkâr etmeyecek kadar cesur bir insan olan Şair Yahya'nın katline Kanunî'nin gönlü razı gelmez, Rüstem Paşa'yı engeller. Bütün gece düşünmek istediğini söyleyen Padişah, Şair Yahya ile adamlarını serbest bıraktırken Rüstem Paşa ile Hurrem Sultan korkudan gayri ihtiyari birbirlerine sokulurlar..

Bu eserde, özellikle Mustafa Han'ın öldürülmesi olayında Kanunî'ninkarar vermekte ne kadar zorlandığını görüyoruz. O her şeyden önce bir babadır ama aynı zamanda devletin bekasını temine görevli bir hükümdardır da. Fakat Şehzâde Mustafa'nın soruşturmasının eksik yapıldığı da bir gerçektir. Yazar özellikle bu noktanın gözden kaçmadığını hissettirmektedir. Öte yandan Sadrazam Ahmet Paşa'yla birlikte Şehzâde Bayezid'in, Şehzâde Cihangir'in Kanunî'nin tutumunu tasvip etmediklerini anlıyoruz. Özellikle Mustafa'nın katli haberini duyunca geceli gündüzlü at sürerek Bursa'dan İstanbul'a gelen ve sarayın dışındaki asilerle çarpışarak nefes nefese saraya yetişen yaralı Bayezid'in annesini, Rüstem Paşa'yı suçlaması, onun sadece ağabeyine duyduğu sevgiyle açıklanamaz. Zira Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesiyle, Osmanlı devletinin gerçek bir kahramanını yitirdiği kanaatindedir: "*Vay geldi senin soyuna baba, vay geldi devletin başına baba. Bir ölüm bu, bir tek ölüm ama ne ölüm. Her nesilde bir defa lânetle anılacak bir cinayet bu baba.*" (s. 88).

Sonuç olarak bütün bu eserlerde ortak nokta, Kanunî Sultan Süleyman'ın yanıtıldığı hususudur. Şehzâde Mustafa'nın aleyhine çevrilen entrikalara dur diyememesidir. Bazan Sokollu Mehmet Paşa, bazan Şehzâde Cihangir, bazan da başka devlet ricâlinin yaptığı ikazların ya da hatırlatmaların dikkate alınmaması, Padişahı çok büyük bir vicdan azâbıyla karşı karşıya getirmiştir. İlk iki eserde tarihî gerçeklere biraz daha itina edildiğini söyleyebiliriz. Orhan Asena'nın eseri ise Kanunî'nin açmazını ortaya koyması bakımından son derece başarılıdır. Yusuf Niya-zi'ninki yapı ve teknik bakımından daha zayıftır. Bu da çok tabiidir ama yazarın ille de bir "*mesaj*" çıkarma gayreti yersizdir. Son perdede yer alan hayalî tablolar, Hurrem Sultan'ı gerçek hüviyetinden uzaklaştırmaktadır..